

Islam and Political Participation in the Political Thought of Javadi Amoli (with an Emphasis on Political Theology)

Ali Aghajani¹

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Research Institute of Social Sciences, "Houze" and "University"
Research Institute, Qom, Iran. (Corresponding Author) Email: aqajani@rihu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

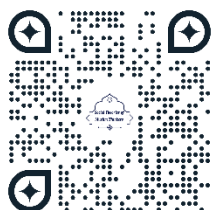
Received: 18 August 2025
Received in revised form: 29
December 2025
Accepted: 14 January 2026
Published online: In Press

Keywords:

Political participation, political
theology, Javadi Amoli,
Amrallah and Amralnas,
people's satisfaction, Javadi
Amoli's political thought.

ABSTRACT

Ayatollah Abdullah Javadi Amoli has diverse and numerous works in various aspects of religious science, including the fields of theology and politics, which have made him a prominent figure. (Importance) Accordingly, the main question is what is the type of relationship between Islam and political participation in Javadi Amoli's view? (Main question) The hypothesis based on Skinner's hermeneutic method (method) is based on the premise that, based on the subjective and objective grounds and the customary norms in this field, Javadi Amoli, in both the modern and traditional perspectives, has positions according to which people's political participation is dynamic, extensive, and necessary, and based on covenants and contracts, but not exhaustive. Criticizing the secular perspective, he emphasizes the role of rationality, ijtihad, and ethics in guiding political participation, and considers it to be something beyond power relations and party competition. (Hypothesis) Accordingly, Javadi Amoli emphasizes the keywords of people's supervision and the well-known and the forbidding of the wrong in order to strengthen political participation; rational, religious-based participation is one of the indicators of good governance; in explaining the sphere of participation of the Islamic nation in the Islamic system, the two spheres of the command of Allah and the command of the people are separated from each other, and the sphere of participation and intervention of the people in the sphere of the command of the people is complete; religious government is established on the basis of the support of the people, and without it, the formation and continuation of governance is not possible; Although the people's consent is an important pillar of the stability of the government, it must be realistic and free from deception and pretense; if the people do not agree with religious rule, it is not permissible to impose force on them; the will of the people plays a major role in both the establishment of a religious government and its continuation; political participation should not lead to "simplicity" and "unlimited and comprehensiveness" in implementation; the areas of participation include the areas of permissible matters, issues not derived from religious sources, aspects of obligatory and rational choice, instances of obligatory and rational choice, and the like that do not directly refer to the Sharia ruling, as well as the realm of guardianship. (Findings)

Cite this article: Aghajani, A. (2026). Islam and Political Participation in the Political Thought of Javadi Amoli (with an Emphasis on Political Theology). *Social Theories of Muslim Thinkers*, Article in Press. <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.400907.1818>

© Author(s) retain the copyright.

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.400907.1818>

Introduction and Problem Statement

Ayatollah Abdullah Javadi Amoli is one of the most prominent contemporary thinkers in the field of Islamic humanities who has profound, systematic, and influential views in various fields of political thought and wisdom, including in the field of political theology. His works in this field are not only notable in terms of quantity and quality, but also have growing capacities for the development of Islamic political knowledge from a methodological and conceptual perspective. The present study, focusing on the analysis of Ayatollah Javadi Amoli's political thoughts, especially in the field of political participation, seeks to explore the relationship between Islam and political participation in his intellectual system by utilizing Skinner's intentional hermeneutic method (with adjustments appropriate to the Islamic context). The main question of this research is how, in Javadi Amoli's view, the type of relationship between Islam and political participation is explained? The research hypothesis is based on the fact that Javadi Amoli, by observing the subjective and objective contexts and considering the conventional norms in tradition and modernity, has reinterpreted the concept of participation and presented a combined perspective. From his perspective, political participation is necessary, dynamic, and based on social covenant and contract; but at the same time, it is not final and complete, but rather part of the process of realizing justice and popular supervision in the Islamic system. By emphasizing concepts such as public supervision, enjoining what is right and forbidding what is wrong, and negating the domination of force, he redefines participation in a moral, religious, and rational framework; a framework in which people are not only the addressees of Sharia, but also active actors in building a legitimate political order.

Method

The present study uses Quentin Skinner's hermeneutic approach to analyze political participation in the thought of Ayatollah Javadi Amoli; an approach that occupies a middle position between text-centered and context-centered among the different hermeneutic spectrums and is classified as an author-centered method. This method, with interventions appropriate to the Islamic environment and the subject of the research, has been used as a theoretical framework for understanding Javadi Amoli's political discourse

Research findings

Ayatollah Abdullah Javadi Amoli's political thought in the field of political participation, as one of the prominent aspects of his political discourse, represents a dynamic and creative combination of traditional and modern perspectives. Ayatollah Javadi Amoli's view on political participation arises from the combination of objective and subjective backgrounds as well as careful observation of the norms prevalent in Islamic tradition and modern thought. With an ijtihadist and innovative perspective, he has made fundamental discoveries both within the framework of traditional jurisprudence and theology and in the face of modern concepts of participation. In his view, political participation is not merely an executive tool, but a rational and religious principle that is formed on the basis of a social covenant and contract; something necessary and dynamic, but not final and absolute.

Javadi Amoli, criticizing views that ignore the role of the people in the system of guardianship of the jurist, emphasizes the possibility and necessity of the people playing a role in government affairs based on the logic of the zone of freedom and the principles of Islamic Sharia. The zone of freedom is an area in which religious texts have not provided any specific obligation or prohibition, and as a result, reason and human experience can be the basis for decision-making and participation in political and executive affairs

Relying on key concepts such as “public supervision,” “enjoining what is right and forbidding what is wrong,” and “public responsibility,” he considers political participation not only permissible but also obligatory. In this framework, even the Supreme Leader is not exempt from the circle of enjoining good and forbidding evil; although, due to his inherent justice and piety, he adheres to divine laws more than others, in the event of a mistake, constructive criticism and reprimands from members of society are not only permissible, but also a religious and social duty

Conclusion

It can be said that the concept of participation in Javadi Amoli's thought has evolved and deepened, and based on rationality and religious teachings, it has become one of the indicators of desirable governance in the Islamic system. By distinguishing between "Amrullah" and "Amr al-Nas", he defines the sphere of participation of the Islamic nation in matters related to "Amr al-Nas"; where people have the right and duty to intervene, monitor, and make decisions

Javadi Amoli's treatment of the concept of political participation is not only a contextualist reinterpretation based on Skinner's method, but also an attempt to reconstruct the concept of participation within the framework of contemporary Islamic discourse, with the aim of responding to the crises of legitimacy, political ethics, efficiency, and the relationship between religion and power. Participation in this system is not a tool of power, but a condition for the realization of religious rule, a manifestation of faith-based authority, and a guarantee of social dynamics. In contrast to secular and authoritarian models, Javadi Amoli formulates participation based on honesty, authority, and people's responsibility. Criticizing democratic simplistic views, he emphasizes the necessity of prudence and solid mechanisms, and introduces the institution of the council as a rational basis for participation in religious rule. Political participation in Javadi Amoli's thought is rooted in the divine caliphate of man. Man is a free, rational, and obligated being who must participate in the realization of justice and the establishment of justice. - Divine finality: Political participation is not merely for securing individual or collective interests, but for the realization of divine goals and monotheistic civilization. - The role of reason and revelation: Reason as a tool for identifying public interests and revelation as a source of guidance, both play a role in organizing political participation. - Religious democracy: Javadi Amoli defends the model of religious democracy; that is, people's participation within the framework of divine values and Sharia.

Author Contributions: The author is the sole contributor to the writing and development of this manuscript.

Funding: This research received no external funding.

Ethical Considerations: The author avoided data fabrication, falsification, and plagiarism, and any form of misconduct.

Data Availability Statement: Data available on request from the authors.

Informed Consent Statement: Not applicable.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Declaration of AI Use: The author has used no AI tools.

Acknowledgements: The author would like to thank anonymous reviewers for their valuable suggestions in manuscript revision.

اسلام و مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی جواد آملی (با تأکید بر کلام سیاسی)

علی آقاجانی^۱

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، پژوهشکده علوم اجتماعی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: aqajani@rihu.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۱۰/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۱۰/۲۴

تاریخ انتشار: آماده انتشار

چکیده

آیت الله عبدالله جواد آملی دارای آثار متنوع و متکثر در اضلاع مختلف علم دینی از جمله حیطه‌های کلامی سیاسی است که وی را شخصیتی شاخص ساخته است. (اهمیت) بر این پایه سوال اصلی آن است که در نگرش جواد آملی نوع رابطه اسلام و مشارکت سیاسی چیست؟ (سوال اصلی) فرضیه براساس روش هرمنوتیک اسکینر (روش) بر این مبنا استوار است که برپایه زمینه‌های ذهنی و عینی و هنجارهای مرسوم در این زمینه، جواد آملی، هم در نگرش مدرن و هم در نگرش سنتی تصرفاتی دارد که طبق آن مشارکت سیاسی مردم امری پویا، گسترده و لازم و مبتنی بر عهد و عقد اما تمام‌کننده نیست. وی با نقد نگرش سکولار بر نقش عقلانیت، اجتهاد و اخلاق در هدایت مشارکت سیاسی تأکید دارد و آن را امری فراتر از مناسبات قدرت و رقابت حزبی می‌داند. (فرضیه) بر این اساس جواد آملی بر کلیدواژگان نظارت مردم و امر به معروف و نهی از منکر جهت تقویت مشارکت سیاسی تأکید دارد؛ مشارکت خردپایه دین‌مدار یکی از شاخص‌های حکمرانی خوب است؛ در تبیین حوزه مشارکت امت اسلامی در نظام اسلامی، دو حیطه امرالله و امرالناس را از یکدیگر جدا و حوزه مشارکت و دخالت مردم در حوزه امرالناس کامل است؛ حکومت دینی بر اساس پشتوانه مردم، قوام می‌یابد و بدون آن تشکیل و استمرار حاکمیت ممکن نیست؛ رضایت مردم هر چند از ارکان مهم استواری حکومت است، اما باید واقع بینانه، و عاری از فریب و تظاهر باشد؛ در صورت عدم همراهی مردم با حاکمیت دینی، استیلای زور بر آنان روا نیست؛ خواست مردم، هم در تأسیس حکومت دینی، هم در استمرار آن نقشی عمده دارد؛ مشارکت سیاسی نباید به «سادگی» و «فراگیری بی‌حد و حصر» در اجرا منجر شود؛ مناطق مشارکت شامل حوزه‌مباحات، موضوعات غیر مستنبط از منابع دینی، اضلاع واجب‌تخییری نقلی، مصادیق واجب‌تخییری عقلی و مانند آن که مستقیم به حکم شرعی باز نمی‌گردند و نیز قلمرو ولایت است. (یافته‌ها)

کلیدواژه‌ها:

مشارکت سیاسی، کلام سیاسی، جواد آملی، امرالله و امرالناس، رضایت مردم، اندیشه سیاسی جواد آملی.

استناد: آقاجانی، علی (۱۴۰۵). اسلام و مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی جواد آملی (با تأکید بر کلام سیاسی).

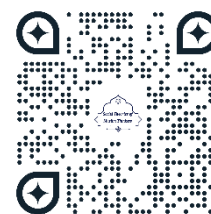
<https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.400907.1818> نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، مقاله آماده انتشار.

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.400907.1818>

مقدمه و بیان مسئله

مشارکت سیاسی، به مثابه یکی از ارکان بنیادین نظام‌های مردمی و اخلاق‌محور، در اندیشه اسلامی جایگاهی ریشه‌دار و چندلایه دارد. این مفهوم نه صرفاً یک سازوکار اجرایی، بلکه تجلی مسئولیت اخلاقی، اجتماعی و دینی انسان در قبال سرنوشت جمعی است. دلایل اهمیت مشارکت سیاسی: مبنای عقلانی و اخلاقی: انسان در اسلام موجودی مختار، مسئول و مکلف است. مشارکت در امور سیاسی، تجلی عقلانیت عملی و اخلاق اجتماعی اوست. تحقق عدالت اجتماعی: بدون حضور فعال مردم در فرآیندهای تصمیم‌گیری، عدالت به‌عنوان غایت نظام اسلامی تحقق نمی‌یابد. نظارت و اصلاح قدرت: مشارکت سیاسی ابزار نظارت عمومی بر حاکمیت و جلوگیری از فساد و استبداد است؛ مفاهیمی چون امر به معروف و نهی از منکر در همین راستا معنا می‌یابند. پاسداری از مشروعیت نظام: مشروعیت سیاسی در اسلام، افزون بر نصب الهی یا رضایت نخبگان، نیازمند رضایت و حضور مردم است. تقویت هویت جمعی و انسجام اجتماعی: مشارکت، زمینه‌ساز شکل‌گیری جامعه‌ای مسئول، هم‌دل و متعهد به ارزش‌های الهی است.

آیت‌الله جوادی‌آملی از برجسته‌ترین اندیشمندان معاصر در قلمرو علوم انسانی اسلامی است که در حوزه‌های گوناگون اندیشه و حکمت سیاسی، از جمله در عرصه کلام سیاسی، صاحب‌آرای ژرف، نظام‌مند و تأثیرگذار است. آثار وی در این حوزه، نه تنها از حیث کمی و کیفی قابل توجه‌اند، بلکه از منظر روش‌شناختی و مفهومی نیز واجد ظرفیت‌های بالنده‌ای برای توسعه دانش سیاسی اسلامی هستند. پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل اندیشه‌های سیاسی آیت‌الله جوادی‌آملی، به‌ویژه در زمینه مشارکت سیاسی، در پی آن است که با بهره‌گیری از روش هرمنوتیک قصدگرای اسکینر (با تعدیلات متناسب با زمینه اسلامی)، به واکاوی نسبت میان اسلام و مشارکت سیاسی در منظومه فکری وی بپردازد. انتخاب جوادی‌آملی به‌عنوان موضوع پژوهش، نه تنها به دلیل جایگاه ممتاز وی در حوزه نظریه‌پردازی دینی، بلکه به واسطه ویژگی‌های خاص شخصیت علمی و عملی او صورت گرفته است: جامعیت نسبی در دین‌شناسی، حضور فعال در عرصه‌های نظری و عملی سیاست، برخورداری از فقه اکبر با گرایش‌های کلامی سیاسی، و استمرار حیات علمی در دوران معاصر. اندیشه سیاسی جوادی‌آملی (با تأکید بر کلام سیاسی) از چند جهت حائز اهمیت است: نخست، تنوع و تکرر آثار وی در اضلاع مختلف این حوزه؛ دوم، تلاش برای بازتعریف مفاهیم سیاسی در چارچوب الهیاتی و اخلاقی اسلام؛ و سوم، اهتمام به پیوند میان سنت و زمانه در تحلیل مسائل اجتماعی و سیاسی. از این‌رو، بررسی دیدگاه‌های وی درباره رابطه اسلام و مشارکت سیاسی، اهمیتی مضاعف می‌یابد.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که در نگرش جوادی‌آملی، نوع رابطه اسلام با مشارکت سیاسی چگونه تبیین می‌شود؟ فرضیه تحقیق بر این مبنا استوار است که جوادی‌آملی، با رصد زمینه‌های ذهنی و عینی و با توجه به هنجارهای مرسوم در سنت و مدرنیته، به بازخوانی مفهوم مشارکت پرداخته و دیدگاهی تلفیقی ارائه کرده است. از منظر وی، مشارکت سیاسی امری ضروری، پویا و مبتنی بر عهد و عقد اجتماعی است؛ اما در عین حال، نه‌نهایی و تمام‌کننده، بلکه بخشی از فرآیند تحقق عدالت و نظارت مردمی در نظام اسلامی. وی با تأکید بر مفاهیمی چون نظارت عمومی، امر به معروف و نهی از منکر، و نفی استیلاي زور، مشارکت را در چارچوبی اخلاقی، دینی و عقلانی بازتعریف می‌کند؛ چارچوبی که در آن، مردم نه تنها مخاطب شریعت، بلکه کنشگران فعال در ساخت نظم سیاسی مشروع‌اند.

پیشینه پژوهش

درباره موضوع تحقیق به عنوان تأثیر جریان‌های فکری رقیب بر اندیشه سیاسی (با تأکید بر کلام سیاسی) آیت‌الله جوادی‌آملی تا کنون کاری صورت نگرفته است و این پژوهش نخستین اثر با این عنوان و محتواست. از جهت اندیشه جوادی‌آملی به صورت کلی پژوهش‌هایی با عنوان اندیشه سیاسی وی برخی آثار موجود است. نیز در برخی آثار مرتبط با تحلیل اندیشه سیاسی حوزه‌های علمیه یا اندیشه سیاسی پس از انقلاب مانند برخی آثار عبدالوهاب فراتی و یحیی فوزی به برخی ابعاد و زمینه‌های عینی و محیطی کلام سیاسی از جهت اندیشه سیاسی جوادی‌آملی پرداخته شده است. از جمله آثار منتشر شده می‌توان به این عناوین اشاره کرد:

کتاب سیری در اندیشه سیاسی آیت الله عبدالله جوادی آملی (منصور نژاد، ۱۳۹۰)؛ پایان نامه های: بررسی مباحث کلام اجتماعی آیت الله جوادی آملی (امیری، ۱۳۹۱)؛ اندیشه سیاسی آیت الله جوادی آملی (مجتبی زاده، ۱۳۸۹)؛ اقتضانات حضور عقل برهانی در معرفت سیاسی آیت الله جوادی آملی (علویان و زارع پور، ۱۳۹۷)؛ همگرایی عقل و سیاست در حکمت متعالیه جوادی آملی بر اساس نظریه هرمنوتیک اندیشه شناسانه اسکینر (عباس تبار، و زارع پور نقیعی، ۱۳۹۸)؛

درباره مشارکت سیاسی می توان به برخی آثار اشاره کرد. مقایسه مفهوم و سازوکارهای مشارکت سیاسی در پارادایم مدرنیته با اندیشه سیاسی امام خمینی (فرزانه پور و زنگنه ۳۸۸). الگوی مشارکت سیاسی در نظریه های ولایت فقیه (لک زایی، ۱۳۸۱). تاثیر انواع مشروعیت در مشارکت سیاسی با نگاهی به مشروعیت حکومت دینی و نظریه های ولایت فقیه (تقوی ۱۳۸۰). درآمدی بر مبانی مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام (کلاتری و دیگران ۱۳۹۰). مشارکت سیاسی. فرایندها و برآیندها (شیرودی، رواق اندیشه. ش ۳).

اما در تحلیل مشارکت سیاسی در اندیشه جوادی آملی آثار مستقیم بسیار اندک و آثار غیر مستقیم متعددی وجود دارد. از جمله بدین آثار می توان استناد نمود. تحلیل شاخص های عدالت سیاسی در رویکرد تفسیری آیت الله جوادی آملی (نظری، ۱۳۹۹). این مقاله با روش استنتاجی به بررسی شاخص های عدالت سیاسی در تفسیر تسنیم آیت الله جوادی آملی پرداخته و مشارکت سیاسی را به عنوان یکی از مؤلفه های عدالت سیاسی در نظام قرآنی تحلیل می کند.

بررسی تطبیقی «مسائل کلام سیاسی» از دیدگاه جوادی آملی و مجتهد شبستری (آقاجانی، ۱۴۰۲). که در ضمن آن اشاراتی به مساله مشارکت سیاسی نیز دارد. مشروعیت و مشارکت سیاسی در اندیشه فقهای شیعه (اطاعت، ۱۳۹۹). این مقاله به بررسی دیدگاه های فقهای شیعه از جمله آیت الله جوادی آملی در مورد مشروعیت و مشارکت سیاسی پرداخته و سه گفتمان انتصاب، توکیل، و پذیرش قوانین اسلامی توسط مردم را تحلیل می کند.

جایگاه مشارکت در اندیشه سیاسی اسلام (رحمت الهی، و دیگران ۱۳۹۴). این مقاله به بررسی جایگاه مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام پرداخته و دیدگاه های آیت الله جوادی آملی را در کنار دیگر متفکران اسلامی تحلیل می کند. پیشرفت عدالت سیاسی از منظر حکمت متعالیه نوروژی مصیر، امین؛ لک زایی، شریف و گلشنی، علیرضا (۱۳۹۷). این پژوهش با تمرکز بر حکمت متعالیه، به تحلیل مشارکت سیاسی در اندیشه آیت الله جوادی آملی پرداخته و مشارکت سیاسی را به عنوان یکی از مؤلفه های پیشرفت سیاسی در نظام اسلامی بررسی می کند.

اما هیچ یک از این آثار جامعیت و مانعیت اثر حاضر را ندارد و با چنین روشی به مساله مشارکت نپرداخته است که این مساله وجه نوآورانه و متمایز این اثر است. .

مفاهیم پژوهش

مشارکت سیاسی

مشارکت سیاسی به معنای حضور فعالانه و آگاهانه افراد جامعه، اعم از فردی یا جمعی، در فرآیندهای تصمیم سازی، تصمیم گیری و اجرا در عرصه عمومی است. از منظر واژگانی، واژه «مشارکت» در زبان عربی مصدر باب مفاعله بوده و در فارسی نیز به معنای «با هم شریک شدن» یا «شرکت کردن با هم» به کار می رود. معادل انگلیسی آن، participation، نیز دقیقاً همین معنا را افاده می کند. در ادبیات علوم سیاسی، تعاریف متعددی از اصطلاح مشارکت سیاسی ارائه شده است. برخی آن را «عمل داوطلبانه موفق یا ناموفق، سازمان یافته یا بدون سازمان، دوره ای یا مستمر، شامل روش های مشروع و نامشروع برای تأثیر بر انتخاب رهبران و سیاست ها و اداره امور عمومی در هر سطحی از حکومت محلی یا ملی» تعریف کرده اند (مایرون وایتز). برخی دیگر، مشارکت سیاسی را رفتاری دانسته اند که با

هدف تأثیرگذاری بر نتایج حکومتی صورت می‌گیرد (میل برات). در نگاه ساموئل هانتینگتون و جان نلسون، مشارکت سیاسی عبارت است از «کوشش‌های شهروندان غیر دولتی برای تأثیرگذاری بر سیاست‌های عمومی» (آب‌نیک، ۱۳۹۰: ۱۰۹ تا ۱۳۲).

راش، در تعریف خود، مشارکت سیاسی را «درگیر شدن فرد در سطوح مختلف فعالیت در نظام سیاسی، از عدم درگیری تا داشتن مقام رسمی سیاسی» می‌داند (راش، ۱۳۷۷: ۱۲۳). از منظر فیرحی، مشارکت سیاسی مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و اعمالی است که شهروندان از طریق آن‌ها در پی نفوذ در حکومت یا حمایت از سیاست خاصی هستند (فیرحی، ۱۳۷۷: ۴۴).

از زاویه‌ای دیگر، مشارکت سیاسی به‌عنوان «فعالیت داوطلبانه اعضای جامعه در انتخاب رهبران و شرکت مستقیم و غیرمستقیم در سیاست‌گذاری عمومی» تعریف شده است (مصفا، ۱۳۷۵: ۹). همچنین، علیخانی مشارکت سیاسی را «وجود رقابت و منازعه مسالمت‌آمیز بین بخش‌های گوناگون جامعه سیاسی برای به‌دست آوردن قدرت و اراده جامعه و تعریف مصالح عمومی» می‌داند (علیخانی، ۱۳۷۷: ۶۱). لوسین پای نیز در کتاب بحران‌ها و توالی‌ها، مشارکت سیاسی را «هر عمل داوطلبانه موفق یا ناموفق، سازمان‌یافته یا بدون سازمان، دوره‌ای یا مستمر، که شامل به‌کارگیری روش‌های قانونی یا غیرقانونی برای تأثیرگذاری بر انتخاب سیاست‌های عمومی، اداره امور عمومی، و انتخاب رهبران سیاسی در هر سطحی از حکومت محلی یا ملی» می‌داند (پای، بی‌تا).

بر این اساس، مشارکت سیاسی را می‌توان به‌عنوان حضور فعالانه و اغلب آگاهانه افراد جامعه، به‌صورت فردی یا جمعی، در عرصه عمومی و در فرآیند نفوذ اجتماعی و اعمال قدرت، تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و اجرا، در قالب‌های حمایتی، نظارتی و رقابتی تعریف کرد. این تعریف، از یک‌سو کنش‌های غیرآگاهانه را از دایره مشارکت سیاسی خارج می‌سازد، و از سوی دیگر، کنش‌های منفعلانه را نیز کنار می‌گذارد. افزون بر این، مشارکت سیاسی مطلوب و آرمانی از دیدگاه دینی، فعالیتی است که سعادت مادی و معنوی جامعه را مدنظر قرار دهد و به شکل یا بعد خاصی از آن، به‌ویژه صرفاً سعادت مادی، تقلیل نیابد.

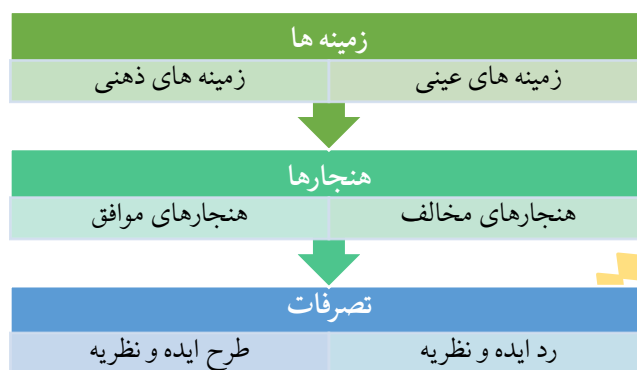
روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر در تحلیل مشارکت سیاسی در اندیشه آیت‌الله جوادی‌آملی، از رویکرد هرمنوتیکی کونتینن اسکینر (متولد ۱۹۴۰) بهره می‌گیرد؛ رویکردی که در میان طیف‌های مختلف هرمنوتیک، جایگاهی میانه میان متن‌محوری و زمینه‌محوری دارد و در زمره روش‌های مؤلف‌محور طبقه‌بندی می‌شود. این روش، با دخل و تصرفاتی متناسب با فضای اسلامی و موضوع پژوهش، به‌عنوان چارچوب نظری برای فهم کلام سیاسی جوادی‌آملی به‌کار گرفته شده است.

اسکینر در تحلیل اندیشه سیاسی، بر دو مؤلفه بنیادین تأکید دارد: نخست، کشف معنایی که متفکر در ذهن خود داشته و این امر معمولاً از طریق مطالعه آثار مکتوب یا گفتارهای وی حاصل می‌شود؛ و دوم، فهم منظوری که اندیشمند از نگارش یا بیان آن معنا در نظر داشته است. در این مرحله، اسکینر از مباحث هرمنوتیکی بهره می‌گیرد و معتقد است که برای فهم قصد مؤلف، باید به مجادلات فکری، پرسش‌های رایج، و فضای گفتمانی زمانه او توجه کرد؛ زیرا مشارکت اندیشمند در آن فضا و تلاش او برای گفتن سخنی خاص، کلید فهم نیت اوست (اسکینر، ۱۳۹۳: جاوید، ۱۳۹۳).

بر این اساس، درک صحیح از اندیشه سیاسی یک متفکر، مستلزم توجه هم‌زمان به محیط زندگی، فضای سیاسی، زبان، زمینه‌های فکری، و آثار و تألیفات اوست. روش اسکینر، با این رویکرد تلفیقی، امکان تحلیل اندیشه‌های گذشته و حال را فراهم می‌آورد و در برخی پژوهش‌ها نیز برای بررسی اندیشه جوادی‌آملی به‌کار رفته است (عباس‌تبار و زارع‌پور نقیعی، ۱۳۹۸).

در میان روش‌های هرمنوتیکی، روش اسکینر به‌عنوان روشی اعتدالی، چهار مرحله کلی را در تحلیل اندیشه‌ها دربر می‌گیرد: ۱. تأثیر زمینه‌های عینی ۲. تأثیر زمینه‌های ذهنی ۳. هنجارهای مرسوم ۴. نحوه تصرف اندیشمند در هنجارها.

نمودار ۱: مراحل روش هرمنوتیک قصد گرای اسکینر در پژوهش

متغیر ثابت در این پژوهش آن است که محیط فکری، ذهنی، علمی و اجتماعی متکلم سیاسی، و میزان آشنایی او با دانش‌های گوناگون، در فهم وی از کلام سیاسی و تفسیر آن مؤثر است. پایه‌های نظری این دیدگاه را می‌توان در مباحث مربوط به علم هرمنوتیک جست‌وجو کرد. در این زمینه، تعاریف متعددی از هرمنوتیک ارائه شده است (بلخاری، ۱۳۷۱؛ پالمر، ۱۳۷۷؛ بلا بشیر، ۱۳۸۰؛ واعظی، ۱۳۸۳: ۲۷). در این روش، تکیه اصلی بر کشف نیت مؤلف است و زمینه اجتماعی متن در روشن شدن انگیزه مؤلف مؤثر است نه کشف نیت او (اسکینر، ۱۳۹۳).

یافته‌های پژوهش

زمینه‌های عینی و ذهنی

الف. زمینه‌های عینی مشارکت سیاسی در کلام سیاسی جوادی آملی

در چارچوب روش هرمنوتیک اسکینر، زمینه‌های عینی به مثابه بسترهای تاریخی، اجتماعی، و فرهنگی ای تلقی می‌شوند که در تکوین مفاهیم و کنش‌های سیاسی نقش‌آفرین‌اند. در تحلیل کلام سیاسی آیت‌الله جوادی آملی، این زمینه‌ها نه تنها در شکل‌گیری شخصیت علمی و اخلاقی او، بلکه در نحوه ورود، استمرار، و تحول مشارکت سیاسی‌اش در ساحت عمومی و دینی قابل ردیابی‌اند.

۱. محیط‌های تربیتی و علمی: از تکوین شخصیت تا آمادگی برای کنش سیاسی

نخستین لایه از زمینه‌های عینی، محیط تربیتی و علمی‌ای است که جوادی آملی در آن رشد یافته است. این محیط‌ها، از خانواده تا حوزه‌های علمیه آمل، تهران و قم، نه تنها در شکل‌گیری گرایش‌های معرفتی او مؤثر بوده‌اند، بلکه به تدریج ظرفیت‌های نظری و اخلاقی لازم برای مشارکت سیاسی را در وی پدید آورده‌اند.

- در آمل، تعلق خانوادگی به سنت‌های علمی و دینی، از جمله علاقه پدر بزرگ به علم کلام و ارتباط با علمای برجسته، زمینه‌ساز پیوند اولیه او با اندیشه‌های دینی و اجتماعی شد (جوادی آملی، ۱۳۸۷ الف: ۲۰-۲۳). این پیوند، به‌ویژه در حوزه علمیه آمل و در محضر آقا ضیاء آملی، با تمرکز بر تفسیر، حدیث، و علوم عقلی، به گرایش‌های تفسیری و کلامی‌ای انجامید که بعدها در کنش‌های سیاسی-اجتماعی‌اش نمود یافت (جوادی آملی، ۱۳۸۷ الف: ۳۸). این گرایش‌ها، به‌ویژه در مواجهه با مسائل اجتماعی و سیاسی، به او امکان داد تا از منظر عقل دینی و تفسیر اجتماعی از دین، به تحلیل و نقد بپردازد.

- در تهران، جوادی‌آملی تحت تعلیم اساتید برجسته‌ای چون محمدتقی‌آملی، شعرانی، الهی قمشه‌ای و فاضل‌تونی قرار گرفت و در مدرسه مروی، با تمرکز بر قرآن، حکمت و کلام، مسیر فکری خود را تثبیت کرد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷ الف: ۵۴-۶۰). این دوره، زمینه‌ساز شکل‌گیری بنیان‌های نظری مشارکت‌سیاسی او بر اساس عقلانیت دینی و تفسیر اجتماعی از دین بود. مدرسه مروی، با الزام طلاب به قرائت روزانه قرآن، او را به پیوند مستمر با متن وحیانی سوق داد؛ پیوندی که در کلام‌سیاسی او به‌صورت تفسیر سیاسی از آیات اجتماعی و تاریخی قرآن ظهور یافت.

- قم، نقطه اوج تربیت علمی و سیاسی جوادی‌آملی است. شاگردی علامه طباطبایی و آشنایی با امام خمینی، او را با سنت‌های فلسفی، تفسیری و فقهی‌ای آشنا کرد که در کنش‌های سیاسی-اجتماعی‌اش به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، به‌وضوح قابل مشاهده‌اند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷: ۱۲۷؛ ۱۳۸۷ الف: ۴۳). حلقه فقهی محقق داماد نیز در تعمیق فقه سیاسی او نقش داشت (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷ الف: ۱۳۷). این تعاملات، جوادی‌آملی را به سوی نوعی عقلانیت سیاسی دینی سوق داد که در آن، مشارکت‌سیاسی نه‌تنها مجاز، بلکه واجب شرعی و اخلاقی تلقی می‌شود.

اساتید جوادی‌آملی، نه‌تنها در تربیت علمی بلکه در شکل‌گیری سیرت شخصی و اخلاقی او مؤثر بودند. ویژگی‌هایی چون صداقت، شجاعت، تواضع، و حکمت، که در کنش‌های سیاسی-اجتماعی وی نیز مشهودند، از طریق تعامل با این اساتید به او منتقل شده‌اند. در این میان، علامه طباطبایی و محمدتقی‌آملی بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری شخصیت جامع علمی و سیاسی او داشته‌اند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۳: ۱۲۷؛ ۱۳۷۶: ۳۸۳). این سیرت اخلاقی، در کلام‌سیاسی جوادی‌آملی به‌صورت تأکید بر عدالت، صداقت در حکومت، و مسئولیت‌پذیری اجتماعی نمود یافته است.

۲. تحولات اجتماعی-سیاسی: از مواجهه تا مشارکت فعال

دومین لایه از زمینه‌های عینی، تحولات اجتماعی-سیاسی‌ای است که جوادی‌آملی در طول حیات خود با آن‌ها مواجه بوده و در بسیاری موارد، به‌صورت فعال در آن‌ها مشارکت کرده است. این مشارکت، نه‌تنها واکنشی به شرایط بیرونی، بلکه تجلی درونی اندیشه‌ای است که سیاست را بخشی از دین و مسئولیت اجتماعی می‌داند.

الف) پیش از انقلاب اسلامی: جوادی‌آملی با امضای اعلامیه‌های علما، حضور در مبارزات انقلابی، و تحمل فشارهای ساواک، نقش فعالی در نهضت اسلامی ایفا کرد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷ الف: ۱۹۶-۱۹۸). این مشارکت، برخاسته از فهمی دینی از ظلم‌ستیزی، عدالت‌خواهی، و مسئولیت اجتماعی بود که در کلام تفسیری و کلامی او نیز قابل ردیابی است.

ب) پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۸-۱۳۶۸): در این دوره، جوادی‌آملی در مسئولیت‌هایی چون ریاست دادگاه‌های انقلاب، عضویت در مجلس خبرگان قانون اساسی، تدوین لایحه قصاص، و ابلاغ پیام امام خمینی به گورباچف، مشارکت‌سیاسی مؤثری داشت (صورت مشروح مذاکرات قانون‌اساسی: ۳۴۴؛ جوادی‌آملی، ۱۳۸۷ الف: ۲۰۰-۲۴۸). این مسئولیت‌ها، نشانگر پیوند نظری و عملی او با ساختار سیاسی نوپای جمهوری اسلامی و تلاش برای نهاده‌سازی اصول دینی در قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری‌اند.

ج) دوره تثبیت نظام (۱۳۶۸-۱۳۸۸): فعالیت‌هایی چون امامت جمعه قم، حمایت از ناطق‌نوری در انتخابات ۷۶، دفاع از ولایت فقیه، و حضور در تحصن‌های سیاسی، نشانگر استمرار مشارکت‌سیاسی او در چارچوب نظام اسلامی است (رجانیوز، ۱۳۸۸؛ ایرنا، ۱۳۷۸). در این دوره، جوادی‌آملی با حفظ استقلال فکری، به نقد و حمایت از جریان‌های سیاسی پرداخت و تلاش کرد تا اصول اخلاقی و دینی را در عرصه عمومی حفظ کند.

د) دوره تحولات جدید (۱۳۸۸-۱۴۰۱): در این دوره، جوادی‌آملی با کناره‌گیری از نماز جمعه، حمایت از مذاکرات برجام، نقد سیاست‌های داخلی و خارجی، و واکنش به مسائل اجتماعی چون حجاب و طرح صیانت، حضور انتقادی و اصلاح‌گرایانه‌ای در عرصه

سیاسی داشت (خبرآنلاین، تقریب‌نیوز، فرارو، اعتمادآنلاین). این کنش‌ها، نشانگر تحول در نوع مشارکت سیاسی او از مشارکت ساختاری به مشارکت ناظرانه‌اند؛ مشارکتی که بر مبنای عقلانیت دینی، اخلاق سیاسی، و مسئولیت اجتماعی شکل گرفته است.

ب. زمینه‌های ذهنی نظریه اسلامی مشارکت سیاسی در کلام سیاسی جوادی آملی:

کلام سیاسی، همچون سایر شاخه‌های معرفتی، بر پیش‌داشته‌های ذهنی و دانشی استوار است. در منظومه فکری آیت‌الله جوادی آملی، این زمینه‌های ذهنی نه تنها در تکوین نظریه اسلامی مشارکت سیاسی، بلکه در تبیین نسبت میان دین، عقل، و سیاست نقش بنیادین دارند. این زمینه‌ها را می‌توان در سه محور اصلی دسته‌بندی کرد: جریان‌های دانشی موافق، جریان‌های فکری رقیب، و باورهای اعتقادی بنیادین.

۱. جریان‌های دانشی موافق: سه ضلعی حکمت، تفقه و تفسیر

سه حوزه حکمت متعالیه، تفقه جامع، و تفسیر قرآن به قرآن، ستون‌های معرفتی نظریه سیاسی جوادی آملی را شکل می‌دهند. این سه ضلعی، بنیان‌های مفهومی مشارکت سیاسی را در منظومه فکری او فراهم می‌سازند.

حکمت متعالیه در نگاه جوادی آملی، رئیس همه علوم است و جمع سالمی از فلسفه، عرفان و کلام را در خود دارد (جوادی آملی، ۱۳۷۶: ج ۱: ۱۳). این نگرش، با تأکید بر تشکیک وجود، به تبیین خلافت نوعیه انسان از سوی خداوند می‌انجامد (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ج ۳، ۴۰-۳۹). در نتیجه، انسان به مثابه خلیفه الهی، واجد شأن سیاسی و اجتماعی است که مشارکت در امور عمومی را نه تنها مجاز، بلکه وظیفه‌ای الهی می‌سازد.

در این چارچوب، عقل به عنوان سراج و کاشف، و شرع به عنوان ولی و هادی، دو رکن مشروعیت سیاسی‌اند. از این منظر، مشروعیت از شارع و مقبولیت از مردم است؛ قانونی که صرفاً بر رأی مردم استوار باشد، بدون اتصال به شرع، جسدی بی‌روح تلقی می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ج ۱۹: ۳۸۷).

تفقه در اندیشه جوادی آملی، دین‌شناسی جامع است و نه صرفاً فقه جزئی‌نگر. این نگرش، فقه را در تعامل با حکمت و عقلانیت قرار می‌دهد و به نظریه ولایت فقیه به مثابه نیابت از امام معصوم، معنا و مشروعیت می‌بخشد (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ج ۴: ۴۹۹-۵۰۰). در این چارچوب، فقیه جامع‌الشرایط نه تنها مدیر امور امت، بلکه دریافت‌کننده اصول حاکم بر سیاست از طریق هدایت الهی است.

تفسیر قرآن به قرآن، با حجیت فعلی و تقدم بر کلام معصوم، مبنای قرآنی نظریه سیاسی جوادی آملی را شکل می‌دهد (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ج ۱: ۶۱-۶۴). این روش، به او امکان می‌دهد تا مفاهیم سیاسی چون عدالت، ولایت، و خلافت را مستقیماً از متن وحیانی استخراج کند و در نظام مسائل کلام سیاسی بازتاب دهد. در مجموع، این سه ضلعی معرفتی، نظریه مشارکت سیاسی جوادی آملی را بر پایه عقلانیت دینی، مشروعیت الهی، و مسئولیت اجتماعی استوار می‌سازد.

۲. جریان‌های فکری رقیب: مواجهه انتقادی و بازتعریف مشارکت

جوادی آملی با جریان‌های فکری رقیب، نه تنها مواجهه‌ای انتقادی دارد، بلکه از طریق نقد آن‌ها، عناصر نظریه اسلامی مشارکت سیاسی خود را بازتعریف می‌کند. این مواجهه، به ویژه با جریان‌هایی چون اومانیسم، لیبرالیسم، سکولاریسم، و هرمنوتیک، در آثار او نمود یافته است.

اومانیسم به عنوان اصالت انسان و استقلال از امر متعالی، از نظر جوادی آملی موجب حیوانیت‌مداری و بی‌نیازی از خداوند است (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ج ۲: ۱۰۸). در مقابل، نظریه مشارکت سیاسی او بر خلیفه‌الله بودن انسان و مسئولیت الهی در جامعه استوار است.

لیبرالیسم، به مثابه سراب آزادی، از نظر وی فاقد بنیادهای اخلاقی و دینی است (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۱۵۴). در نظریه او، آزادی سیاسی باید در چارچوب هدایت الهی و عقلانیت شرعی تعریف شود. - سکولاریسم، به عنوان جدایی دین از امور اجتماعی، با نظریه حکومت

دینی در تضاد است (جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۱۸، ۳۳). جوادی آملی تأکید دارد که دین نه تنها در سیاست، بلکه در علم نیز حضور دارد و علم سکولار را فاقد معنا می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۸۶ ج: ۱۶۷).

- پلورالیسم سیاسی و اجتماعی از نظر وی قابل پذیرش است، اما پلورالیسم معرفتی را رد می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج: ۶: ۲۱۲؛ ۱۳۸۳: ۱۸۵). این تفکیک، امکان مشارکت سیاسی متکثر را فراهم می‌سازد، بی آن‌که به نسبی‌گرایی معرفتی بینجامد. هرمنوتیک و نظریه قبض و بسط، با نقدهای جدی مواجه‌اند. جوادی آملی مرگ مؤلف را در متون مقدس نمی‌پذیرد و بر ضرورت پیش‌فهم‌های هدایت‌شده تأکید دارد (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج: ۱: ۲۲۷-۲۲۸؛ ۱۳۸۶ ج: ۱۹۷). نقد او بر نظریه قبض و بسط، به‌ویژه در زمینه دین حداقلی، نشانگر دفاع از دینی تمدن ساز و مشارکت‌محور است (جوادی آملی، ۱۳۸۶ ج: ۱۰۸؛ ۱۳۸۶ الف، ج: ۴: ۸۹). این مواجهات، نظریه مشارکت سیاسی جوادی آملی را در برابر جریان‌های سکولار و نسبی‌گرا تثبیت می‌کنند و بر ضرورت پیوند دین، عقل، و سیاست تأکید دارند.

۳. باورهای اعتقادی بنیادین: توحید، عدل، نبوت، امامت، معاد

پنج اصل اعتقادی توحید، عدل، نبوت، امامت و معاد، نه تنها مبانی کلامی، بلکه ارکان نظریه اسلامی مشارکت سیاسی در اندیشه جوادی آملی‌اند. توحید سیاسی، به‌ویژه در قالب توحید ربوبی، مبنای حاکمیت الهی و نفی سلطه طاغوت است. جوادی آملی، اهتمام برای خدا را محور مشارکت سیاسی می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۸۷ ج: ۲۹؛ ۱۳۷۸، ج: ۱: ۳۵۳). عدل سیاسی، به‌مثابه ظهور حق، در تمام نظام آفرینش جاری است و در سیاست نیز باید مطلق و غیرنسبی باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۶ الف: ۳۸۵؛ ۱۳۸۹، ج: ۱۹: ۵۸۷). نبوت سیاسی، در نگاه جوادی آملی، مأموریت الهی پیامبران را شامل حکومت نیز می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج: ۶: ۴۵۴-۴۶۱). این نگرش، سیاست را جزئی از دین و نه امری عرفی می‌انگارد. امامت سیاسی، ادامه نبوت است و زعامت سیاسی-اجتماعی را در ذات خود دارد. بیعت مردم، نه منشأ مشروعیت، بلکه پذیرش ولایت الهی است (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ج: ۶: ۴۵۴-۴۶۱؛ ۱۳۸۶ الف: ۴۳۱). معاد سیاسی، با تأکید بر مسئولیت انسان در برابر خداوند، مشارکت سیاسی را به‌مثابه عمل صالح و مسئولیت اجتماعی معنا می‌بخشد (جوادی آملی، ۱۳۸۲، ج: ۴: ۱۵۶؛ ۱۳۸۵، ج: ۱۰: ۴۳۹).

هنجارهای مرسوم در مسأله اسلام و مشارکت سیاسی:

در چارچوب روش هرمنوتیک اسکینر، مفاهیم سیاسی همچون «مشارکت» را نمی‌توان بدون توجه به زمینه‌های تاریخی، زبانی، و گفتمانی فهم کرد. نظریه اسلامی مشارکت سیاسی نیز در بسترهای متفاوتی از سنت‌های فقهی، کلامی، عرفانی و تمدنی شکل گرفته است. در ادامه، هنجارهای مرسوم شاخص این منظومه با تأکید بر نقش مردم، و هدف مشارکت، بررسی می‌شوند.

۱. الف. هنجار فقهی سنتی: ولایت انتصابی

در این هنجار مرسوم مبنای مشروعیت، نصب الهی از طریق نص شرعی؛ نقش مردم، بیعت به‌مثابه پذیرش، نه منشأ مشروعیت، و هدف مشارکت، اطاعت از ولی منصوب و اجرای احکام شرعی است. در این دیدگاه، مشروعیت سیاسی از سوی شارع و امام معصوم (ع) به ولی فقیه تفویض می‌شود و مردم صرفاً در مقام پذیرش و اطاعت قرار دارند. شیخ مفید در «المقنعه» تصریح می‌کند که امامان منصوب الهی‌اند و ولایت فقیه نیز در غیبت، استمرار همان نصب است (المقنعه، ۷۹۰). علامه حلی نیز در «تحریر الأحکام» بر ولایت فقیه در امور حسبیه تأکید دارد، بی آن‌که نقش مردم را در مشروعیت دخیل بداند (حلی، ج: ۱، ۴۵۱).

ب. هنجار فقهی نواندیش: ولایت فقیه با مقبولیت مردمی

در این هنجار مبنای مشروعیت نیابت عامه از امام معصوم به همراه مقبولیت مردمی، مردم: مؤثر در تحقق و استمرار ولایت و هدف مشارکت، نظارت، مسئولیت اجتماعی، و تحقق عدالت است. امام خمینی در «ولایت فقیه» تصریح می‌کند که فقیه جامع‌الشرایط در عصر غیبت، ولایت دارد، اما تحقق آن نیازمند پذیرش مردم است (امام خمینی، ولایت فقیه، ۵۶). آیت‌الله منتظری در «مبانی فقهی حکومت اسلامی» بر نقش مردم در مشروعیت عملی تأکید می‌کند (منتظری، ج ۱، ۱۱۲). آیت‌الله جواد آملی نیز در «بایدها و نبایدهای حکومت اسلامی» مشروعیت را از شارع و مقبولیت را از مردم می‌داند؛ و بر آن است قانونی که صرفاً بر رأی مردم استوار باشد، جسدی بی‌روح است (جواد آملی، ۱۳۸۹، ج ۱۹: ۳۸۷).

ج. هنجار کلامی عقل‌گرایانه: خلافت نوعیه انسان

در این هنجار مبنای مشروعیت، عقلانیت دینی، خلافت الهی انسان، و عدالت است. نقش مردم خلیفه‌الله بودن انسان، و مسئولیت در اقامه قسط است؛ هدف مشارکت، تجلی عقلانیت و اخلاق در عرصه عمومی است. آیت‌الله جواد آملی در «حکومت اسلامی» بر آن است که انسان به مثابه خلیفه خدا، مسئول اقامه عدالت است و مشارکت سیاسی بخشی از تحقق این مسئولیت الهی است (۱۳۸۸، ج ۳: ۴۰-۳۹). وی در «بایدها و نبایدها» عقل را سراج و شرع را ولی می‌داند؛ مشروعیت از شارع و مقبولیت از مردم است (۱۳۸۹، ج ۱۹: ۳۸۷).

د. هنجار عرفانی-اخلاقی؛ سیاست به مثابه سلوک اجتماعی:

در این هنجار مبنای مشروعیت: ولایت الهی، تهذیب نفس، و تحقق جامعه صالح است؛ نقش مردم، مشارکت در مسیر تزکیه جمعی است و هدف مشارکت، تحقق مدینه فاضله و اخلاق اجتماعی است. امام خمینی در «شرح حدیث جنود عقل و جهل» سیاست را بخشی از سلوک الی‌الله می‌داند و تهذیب نفس را مقدمه اصلاح جامعه می‌شمارد (۴۵-۴۸). ابن عربی در «الفتوحات المکیه» سیاست را تجلی ولایت الهی در جامعه می‌داند (ج ۲، ۱۱۲). در این دیدگاه، مشارکت سیاسی نه تنها ابزار قدرت، بلکه مسیر تربیت اجتماعی است. ه. هنجار عقل‌گرای سکولار اسلامی؛ مردم‌سالاری دینی با تأکید بر عرف:

در این هنجار مبنای مشروعیت قرارداد اجتماعی، عقل عرفی، و ارزش‌های اخلاقی است؛ نقش مردم: منشأ اصلی قدرت و قانون‌گذاری است. و هدف مشارکت تحقق آزادی، حقوق، و عدالت عرفی است. عبدالکریم سروش در «بسط تجربه نبوی» دین را تجربه‌ای انسانی می‌داند و مشروعیت سیاسی را از مردم می‌گیرد (سروش ۱۱۲). محسن کدیور در «نظریه حکومت دینی» بر نقش مردم در تعیین حاکم و قانون تأکید دارد (کدیور، ۸۹-۹۱). در این دیدگاه، دین نقش اخلاقی دارد و مشارکت سیاسی بر اساس حقوق طبیعی انسان تعریف می‌شود.

و. هنجار قرآنی‌محور؛ شورا و امر به معروف:

در این هنجار مبنای مشروعیت، آیات شورا، بیعت، و امر به معروف است - نقش مردم فعالیت در تعیین حاکم، نظارت، و اصلاح امور است. و هدف مشارکت، تحقق هدایت جمعی و اقامه قسط است. سید قطب در «فی ظلال القرآن» آیه «وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری: ۳۸) را مبنای مشارکت سیاسی می‌داند (سید قطب، ج ۴: ۲۱۲). محمد عبده در «تفسیر المنار» بیعت را ابزار تحقق اراده امت می‌داند (محمد عبده، ج ۱، ۸۹). جواد آملی نیز در «تفسیر تسنیم» شورا را تجلی عقل جمعی در چارچوب هدایت الهی می‌داند (جواد آملی، ۱۳۸۵، ج ۶: ۴۵۴-۴۶۱).

ز. هنجار تمدنی-اجتماعی؛ مشارکت به مثابه رکن تمدن اسلامی:

در این هنجار مبنای مشروعیت، عقلانیت تمدنی، عدالت اجتماعی، و اخلاق عمومی است. نقش مردم، ساختن تمدن و نهادهای اجتماعی است. و هدف مشارکت، تحقق جامعه توحیدی و تمدن‌ساز است. آیت الله جوادی آملی در «جامعه در قرآن» مشارکت سیاسی را رکن تمدن اسلامی می‌داند و انسان را موجودی تمدن‌ساز معرفی می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۷ ج: ۴۳۰).

جدول ۱: هنجارهای مرسوم در اندیشه سیاسی اسلامی

هنجار مرسوم	مشروعیت	نقش مردم	هدف مشارکت
فقهی سنتی	نصب الهی	پذیرش	اطاعت
فقهی نواندیش	شارع + مقبولیت	تحقق ولایت	نظارت
کلامی عقل‌گرا	عقل و نقل	خلیفه الله	اقامه قسط
عرفانی اخلاقی	ولایت الهی	ترکیه جمعی	جامعه صالح
سکولار اسلامی	قرارداد اجتماعی	منشأ قدرت	حقوق و آزادی
قرآنی محور	شورا و بیعت	اصلاح و نظارت	هدایت جمعی
تمدنی اجتماعی	عقلانیت دینی	سازندگی تمدن	عدالت و اخلاق

بر همین اساس می‌توان به صورت تفصیلی تر نمونه‌هایی از این هنجارها را مثال آورد و بدان پرداخت.

۱. دیدگاه جعفر سبحانی: خلافت الهی و مردم‌سالاری دینی

آیت الله جعفر سبحانی با استناد به کتاب، سنت، و سیره عملی مسلمین، بر این باور است که امت اسلامی می‌تواند در چارچوب ضوابط شرعی، حاکمان خود را انتخاب کند. وی دلایل این امر را چنین برمی‌شمارد: آیه ۳۰ سوره بقره، که از جانشینی انسان از سوی خداوند سخن می‌گوید، دلالت بر خلافت عام انسان دارد و نه خلافت منحصر به فردی خاص. این معنا از آیات ۳۹ فاطر و ۶۲ نمل نیز قابل برداشت است (سبحانی، ۱۴۲۷ق، ج: ۲: ۱۸۸-۱۸۹). خلافت انسان از خداوند، هم در تمثیل اسماء حسنیای الهی و هم در امور سیاسی و اجتماعی معنا می‌یابد. جامعه‌ی اسلامی، به مثابه خلیفه‌ی الهی، باید متصل به احکام الهی باشد و نه منفصل از آن؛ این تمایز بنیادین میان مردم‌سالاری دینی و دموکراسی غربی است (سبحانی، ۱۴۲۷ق، ج: ۲: ۱۹۰-۱۹۴). حکومت اسلامی، حکومت امت بر امت است؛ به معنای اجرای سنن، قوانین، و حدود الهی در عرصه‌ی حاکمیت سیاسی (همان: ۱۹۴). آیات دیگری نیز بر این معنا دلالت دارند: آیه‌ی خلافت داوود (ص: ۲۶)، آیه‌ی امانت که بدون حکومت تحقق نمی‌یابد (احزاب: ۷۲-۷۳)، و آیات ناظر به وجوب تشکیل دولت توسط امت و نفی تحمیل سلطه بدون رضایت مردم (سبحانی، ۱۴۲۷ق، ج: ۲: ۱۹۷). دلیل عقلی نیز مؤید این معناست: تشکیل دولت ضرورتی است که مصدر آن ملت است، و شرع در موارد مصلحت‌انگیز نقش مؤید عقل را ایفا می‌کند (همان: ۲۰۴). سیره‌ی مسلمین پس از پیامبر اکرم (ص)، اگرچه امام منصوب را کنار گذاشتند، اما انتخاب رهبر توسط امت را در شرایط فقدان نص نشان می‌دهد (همان: ۲۰۴). قاعده‌ی فقهی تسلط مردم بر اموال و انفس خود، در کنار ضرورت تصرف در آن‌ها توسط نظام سیاسی، اقتضا می‌کند که دولت یا مورد انتخاب امت باشد یا لاقلاً رضایت آن‌ها را داشته باشد (همان: ۲۰۵-۲۰۶).

سبحانی در پاسخ به این پرسش که تفاوت مشروعیت در اسلام و غرب چیست، تأکید می‌کند که در اسلام، انتخاب حاکم باید در چارچوب شروطی چون فقاقت، عدالت، و درایت سیاسی صورت گیرد؛ شروطی که در دموکراسی غربی لحاظ نمی‌شود (همان: ۲۱۱).

۲. دیدگاه علامه طباطبایی: ادراکات اعتباری و سامان حکومت

علامه طباطبائی نظریه‌ای منسجم درباره‌ی ساختار حکومت ندارد، اما مبانی شناختی مهمی را مطرح کرده است. نظریه‌ی ادراکات اعتباری و نظریه‌ی استخدام، از جمله مبانی بنیادین او هستند که در تبیین مناسبات اجتماعی و سیاسی کاربرد دارند. در زمان غیبت، وی انتخاب حاکم را وظیفه‌ی مسلمانان می‌داند. حاکم باید به سیره‌ی رسول خدا (ص) رفتار کند: از استبداد بپرهیزد، احکام الهی را اجرا کند، و امور جامعه را با مشورت اداره نماید (طباطبائی، المیزان، ج ۴: ۱۲۴-۱۲۵).

وی با استناد به عموم خطابات اجتماعی قرآن، بر آن است که در عصر غیبت، خلافت مسلمانان به دست خود آنان است. انتخاب حاکم باید با توجه به روش پیامبر (ص) صورت گیرد. در این زمینه، پرسش‌هایی مطرح می‌شود: آیا ولایت متعلق به همه‌ی مسلمانان است، یا عدول آن‌ها، یا فقیه؟ و در صورت اخیر، آیا هر فقیه یا فقیه اعلم؟ طباطبائی حکومت در عصر غیبت را متوجه امت می‌داند، مشروط به رعایت ضوابط شرعی. وی ولایت فقیه را نفی نمی‌کند، اما شکل حکومت اسلامی را متغیر می‌داند؛ نه ثابت. بنابراین، حکومت اسلامی می‌تواند تغییر یابد، به شرط آن‌که ضوابط اسلامی را دارا باشد.

۳. دیدگاه سید محمدحسین فضل‌الله: مشروعیت مشروط و رأی اکثریت

فضل‌الله معتقد است که در عصر غیبت، باید حکومتی وجود داشته باشد که حافظ نظام عمومی باشد. در این چارچوب، هم الگوی ولایت فقیه فردی و هم الگوی رهبری شورایی، در شرایط خاص و با شروطی، می‌توانند مقبول شرعی باشند (فضل‌الله، ۱۳۸۰). وی تأکید می‌کند که حاکم اسلامی باید واجد شرایطی باشد و صرف مقبولیت مردمی کافی نیست. با این حال، هر کس این شرایط را داشته باشد، باید براساس رأی اکثریت اداره‌ی امت را برعهده گیرد (مرادی، سید محمدحسین فضل‌الله: ۴۸۸).

در مجموع، فضل‌الله مردم را منبع مشروعیت می‌داند، اما مشروعیت باید در چارچوب شرع تحقق یابد. وی دموکراسی را از نظر مبانی با اسلام ناسازگار می‌داند، اما آن را از حکومت استبدادی بهتر دانسته و تقابل مثبت آن را توصیه می‌کند (فضل‌الله، ۱۳۷۸: ۶۴-۶۵).

۴. دیدگاه ناصر مکارم شیرازی: نصب الهی

مکارم شیرازی با استناد به روایات، معتقد است که ولایت فقیه در عصر غیبت نیز به نصب الهی صورت می‌گیرد و انتخاب مردم در آن بی‌معناست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸: ۵۱۲). وی تأکید می‌کند که دلیل عقلی و سیره‌ی پیامبر و امامان نیز مؤید نصب است، و در کلام فقها نیز چیزی جز نصب الهی وجود ندارد (تفسیر نمونه: ۵۱۳). او منتقد دیدگاه‌هایی است که فعلیت ولایت فقها را منوط به انتخاب مردم می‌دانند و این نظر را فاقد پشتوانه‌ی روایی و تاریخی می‌شمارد (همان: ۵۱۳-۵۱۴).

مکارم شیرازی اعمال ولایت را منوط به یاری مردم می‌داند، نه مشروعیت آن. وی انتخاب را از باب عنوان ثانوی می‌پذیرد، برای دفع تهمت استبداد و جلب مشارکت، اما آن را جزو احکام اولیه نمی‌داند (همان: ۵۱۶). بیعت را نیز بی‌ارتباط با انتخاب دانسته و آن را صرفاً اعلام وفاداری به امام یا فقیه می‌داند (همان: ۵۱۹).

۵. دیدگاه اکبر هاشمی رفسنجانی: جمهوریت در چارچوب اسلام

رفسنجانی بر این باور است که کسی که می‌خواهد در امور مردم قانون‌گذاری کند، باید از مردم اجازه بگیرد، و این اجازه از طریق انتخابات حاصل می‌شود. وی انتخابات را حقیقتی می‌داند که هم ریشه در بیعت دارد و هم عامل مقبولیت نظام است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۳). او معتقد است که اسلام، جز در زمان پیامبر و امامان معصوم، نوع حکومت را تعیین نکرده و تعیین آن را به عرف واگذار کرده است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۱: ۱۷-۱۸). وی با استناد به سیره‌ی امام علی (ع)، تأکید می‌کند که آن حضرت تا زمانی که مردم به او روی نیاوردند، از حق مشروع خود استفاده نکرد (صنعتی، همان: ۱۵۴). رفسنجانی نظریه‌ی کشف را مردود دانسته و بر انتخاب رهبری تأکید می‌کند (صنعتی، همان: ۲۷-۳۱).

در چارچوب روش اسکینر، تحلیل مفاهیم سیاسی مستلزم توجه به زمینه تاریخی، هدف گوینده، و نحوه بازسازی مفاهیم در پاسخ به بحران‌های خاص است. از این منظر، تصرفات آیت‌الله جوادی‌آملی در مفهوم مشارکت‌سیاسی را باید نه صرفاً به‌مثابه گزاره‌هایی انتزاعی، بلکه به‌عنوان کنش‌های زبانی در پاسخ به چالش‌های مشروعیت، مردم‌سالاری، و نسبت دین و قدرت در جهان معاصر فهم کرد.

۱. بازتعریف مشارکت: از ارزش اجتماعی تا رکن حکومت دینی

جوادی‌آملی مشارکت را نه صرفاً به‌مثابه حضور مردم در فرآیندهای سیاسی، بلکه به‌عنوان یکی از ارزش‌های کم‌نظیر جوامع انسانی معرفی می‌کند. وی با نقد دیدگاه‌های اقتدارگرایانه، تأکید دارد که در عصر حاضر، کمتر کسی جامعه‌ای ایستا و بسته را می‌پسندد که در آن مردم صرفاً تابع اوامر هیئت حاکمه باشند. از این رو، مشارکت عمومی به‌عنوان عامل نشاط و پویایی اجتماعی مورد تأکید قرار می‌گیرد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۳: ۱۱۲).

در این چارچوب، مشارکت مردمی نه تنها مطلوب، بلکه از ارکان اساسی حکومت دینی تلقی می‌شود. حکومت دینی از منظر وی، بر پایه‌ی پذیرش و همراهی مردم قوام می‌یابد و بدون آن، نه تشکیل و نه استمرار آن ممکن نیست. این معنا، مستند به متون نقلی است که مشروعیت الهی را مشروط به پذیرش مردمی می‌دانند (همان: ۱۱۳). این تصرف مفهومی، در پاسخ به بحران مشروعیت در عصر غیبت و در تقابل با نظریه‌های سکولار غربی، صورت‌بندی می‌شود.

۲. صداقت سیاسی و مرزهای اخلاقی مشارکت

در تداوم این معنا، جوادی‌آملی بر تفاوت بنیادین میان مشارکت در حکومت دینی و مشارکت در نظام‌های سکولار تأکید می‌ورزد. در حکومت دینی، جلب مشارکت مردم نباید از مسیر فریب، ریا، یا بهره‌گیری از سرمایه برای تسخیر اذهان صورت گیرد. بلکه صداقت، شفافیت، و پرهیز از خدعه، اصول بنیادین رفتار سیاسی‌اند (همان: ۱۱۳).

وی همچنین بر ضرورت توجه حاکم دینی به خواسته‌های واقعی مردم تأکید دارد. در شرایطی که افکار عمومی تحت تأثیر تبلیغات و فضا سازی‌های منفی قرار گیرد، وظیفه‌ی حاکم دینی آن است که با صداقت، مردم را بیدار کرده و مصالح واقعی جامعه را پیگیری کند. محبوبیت نباید به هر قیمت حاصل شود؛ زیرا مشارکت در حکومت دینی باید واقع‌گرایانه، صادقانه، و عاری از تظاهر باشد، در تقابل با الگوی غربی که گاه مشارکت را به ابزار فریب بدل می‌سازد (همان: ۱۱۴). این تصرف مفهومی، در پاسخ به بحران اعتماد عمومی و در تقابل با سیاست‌های پوپولیستی و تبلیغاتی در نظام‌های مدرن، صورت می‌گیرد.

۳. مشارکت، تقیه، و مسئولیت مردم در استمرار حکومت

در ادامه‌ی این منطق، جوادی‌آملی بر آن است که اگر مردم، علیرغم تلاش حاکمان دینی برای بیداری و هدایت، بر اشتباه خود اصرار ورزند و حکومت را از ایشان بازستانند، استیلاي زور بر آنان روا نیست. بلکه در چنین شرایطی، دوران تقیه فرا می‌رسد و مردم خود، توفیق الهی را از خویش سلب کرده‌اند، مطابق با آیه‌ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (همان: ۱۱۴).

وی با استناد به تاریخ صدر اسلام، تأکید می‌کند که حتی پیامبر اسلام (ص) در شرایط فقدان زمینه اجتماعی، حکومت تشکیل نداد و امامان معصوم نیز در بسیاری از دوره‌ها در تقیه زیستند. این امر نشان می‌دهد که تحقق حکومت دینی، مشروط به خواست و همراهی مردم است و بدون آن، مشروعیت و فعلیت سیاسی حاصل نمی‌شود (همان: ۱۱۵). این تصرف، در پاسخ به مسئله‌ی «فعلیت حکومت دینی در عصر غیبت» و در تقابل با نظریه‌های تحمیل‌گرایانه، صورت‌بندی می‌شود.

۴. اختیار دینی و نفی اجبار در حکومت

در امتداد این تحلیل، جوادی آملی پیوند میان تدبیر و اختیار را از مسلمات دین اسلام می‌داند. پذیرش دین، امری اختیاری است و به همان میزان، حکومت دینی نیز باید بر پایه‌ی اختیار مردم شکل گیرد. اجبار در دین‌ورزی و حکومت‌داری، با مبانی اسلامی ناسازگار است (همان: ۱۱۵).

بر این اساس، مشارکت مردم نه تنها در تأسیس، بلکه در بقای حکومت دینی نقش دارد. مردم صرفاً محرک چرخ حکومت نیستند، بلکه همراه و همگام آن‌اند. بنابراین، حکومت دینی نمی‌تواند به نیروی قاهر و تحمیلی متکی باشد که بدون توجه به خواست مردم، سرنوشت آنان را رقم زند (همان: ۱۱۶). این تصرف، در پاسخ به بحران مشروعیت در نظام‌های دینی و در تقابل با نظریه‌های اقتدارگرایانه، صورت می‌گیرد.

۵. نقد ساده‌انگاری در مشارکت سیاسی

با این حال، جوادی آملی هشدار می‌دهد که نباید از این مبنا، نتیجه گرفت که مشارکت سیاسی باید به صورت فراگیر و بی حد و حصر اجرا شود. مراجعه به رأی مردم در هر امر، نه ممکن است و نه مطلوب. وی این نگرش را ناشی از بی اطلاعی نسبت به واقعیت‌های جامعه و دشواری‌های اجرایی مشارکت می‌داند. مشارکت سیاسی، از دشوارترین مباحث علوم سیاسی و اجتماعی است و نیازمند تدبیر، راهکارهای متقن، و سازوکارهای منسجم است (همان: ۱۱۶-۱۱۷). این تصرف، در پاسخ به بحران کارآمدی در نظام‌های مردم‌سالار و در تقابل با ساده‌انگاری‌های دموکراتیک، صورت‌بندی می‌شود.

۶. شورا و قلمرو مشورت در حکومت دینی

در تحلیل جوادی آملی، نهاد شورا جایگاه مهمی در تحقق مشارکت سیاسی دارد. وی در تفسیر تسنیم، مشورت را نه برای بهره‌گیری از افکار عمومی، بلکه برای کشف حق و صلاح و عزم بر اجرای آن می‌داند. از همین رو، خداوند تصمیم‌گیری را به رسول اکرم (ص) واگذار کرده است (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۶: ۱۳۴-۱۳۵).

در تحلیل قلمرو مشورت، وی میان امور موضوعی و احکام شرعی تفکیک می‌کند. مشورت در امور غیر مستتبط، مباحثات، واجبات تخییری، و قلمرو ولایت جایز است، اما در احکام شرعی جایگاهی ندارد. همچنین، مردم می‌توانند برای شناخت ولی خود مشورت کنند (همان: ۱۴۵-۱۴۶).

وی مشورت را در امور کلان سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و اخلاقی واجب می‌داند، به‌ویژه در مواردی که بدون آن فتنه‌ای تحمل‌ناپذیر رخ دهد. در غیر این صورت، مشورت صرفاً رجحان دارد و وجوب آن اثبات نمی‌شود (همان: ۱۵۲-۱۵۳). این تصرف، در پاسخ به بحران تصمیم‌گیری در حکومت‌های غیر معصوم و در تقابل با الگوهای استبدادی، صورت‌بندی می‌شود.

محور مفهومی	تصرف جوادی آملی	بحران مورد نظر	تقابل با نظریه‌های غربی
مشروعیت دینی	مشارکت مردمی شرط تحقق و استمرار حکومت دینی	بحران مشروعیت در عصر غیبت	نظریه‌های سکولار و اقتدارگرا
اخلاق سیاسی	صداقت، شفافیت، نفی فریب در جلب مشارکت	بحران اعتماد عمومی	سیاست‌های پوپولیستی و تبلیغاتی
مسئولیت مردم و تقیه	عدم تحمیل حکومت در صورت عدم همراهی مردم؛ ورود به تقیه	بحران فعلیت حکومت دینی	نظریه‌های تحمیل‌گرایانه

اختیار دینی بر پایه اختیار	مشارکت	نفی اجبار در دین‌ورزی و حکومت‌داری؛	بحران مشروعیت دینی	نظریه‌های اقتدارگرایانه
نقد ساده‌انگاری دموکراتیک	مشارکت نیازمند تدبیر و سازوکار؛ نه فراگیری بی‌حد و حصر	بحران کارآمدی	ساده‌انگاری‌های دموکراتیک	
شورا و مشورت	مشورت برای کشف حق؛ تفکیک امور موضوعی از احکام شرعی	بحران تصمیم‌گیری	الگوهای استبدادی	

بر این پایه ویژگی‌های مشارکت‌سیاسی در اندیشه جوادی‌آملی بدین صورت قابلیت ترسیم و رصد را دارد. یعنی مبتنی بر عهد و عقد اجتماعی است: مشارکت مردم در نظام اسلامی، برخاسته از نوعی پیمان الهی و انسانی است که بر اساس آن، انسان‌ها در قبال سرنوشت سیاسی خود مسئول‌اند. ضروری اما غیرنهایی است: مشارکت‌سیاسی از نظر وی امری لازم و پویاست، اما به‌تنهایی ضامن تحقق کامل عدالت یا مشروعیت نیست؛ بلکه بخشی از منظومه‌ای بزرگ‌تر است. نفی استیلا زور می‌کند: جوادی‌آملی به‌شدت با سلطه قدرت بدون رضایت مردم مخالف است و آن را خلاف عقل، شرع و اخلاق می‌داند. مبتنی بر نظارت مردمی و امر به معروف است: مشارکت‌سیاسی در اندیشه او با نظارت عمومی، نقد قدرت، و اصلاح اجتماعی پیوندی وثیق دارد. حاوی تلفیق سنت و مدرنیته است: وی با رصد تحولات مفهومی در جهان مدرن، مشارکت را در قالبی دینی و عقلانی بازخوانی می‌کند، بی‌آن‌که از اصول سنتی فاصله بگیرد.

نتیجه‌گیری

اندیشه سیاسی آیت‌الله عبدالله جوادی‌آملی در حوزه مشارکت‌سیاسی، به‌عنوان یکی از اضلاع برجسته کلام‌سیاسی ایشان، نمایانگر تلفیقی پویا و خلاق از نگرش‌های سنتی و مدرن است. دیدگاه آیت‌الله جوادی‌آملی درباره مشارکت‌سیاسی، برخاسته از تلفیق زمینه‌های عینی و ذهنی و نیز رصد دقیق هنجارهای رایج در سنت اسلامی و اندیشه مدرن است. او با نگاهی اجتهادی و نوآورانه، هم در چارچوب فقه و کلام سنتی و هم در مواجهه با مفاهیم مدرن مشارکت، تصرفاتی بنیادین داشته است. مشارکت‌سیاسی در نگاه او، نه صرفاً یک ابزار اجرایی، بلکه یک اصل عقلانی و شرعی است که بر پایه عهد و عقد اجتماعی شکل می‌گیرد؛ امری ضروری و پویا، اما نه نهایی و مطلق. جوادی‌آملی با نقد دیدگاه‌هایی که نقش مردم را در نظام ولایت فقیه نادیده می‌گیرند، بر اساس منطق منطقه‌الفراغ و اصول شریعت اسلامی، بر امکان و ضرورت نقش‌آفرینی مردم در امور حکومتی تأکید می‌کند. منطقه‌الفراغ، حوزه‌ای است که در آن نصوص دینی الزام یا منع خاصی ارائه نکرده‌اند و در نتیجه، عقل و تجربه بشری می‌تواند مبنای تصمیم‌گیری و مشارکت در امور سیاسی و اجرایی باشد. وی با تکیه بر مفاهیم کلیدی‌ای چون «نظارت عمومی»، «امر به معروف و نهی از منکر» و «مسئولیت همگانی»، مشارکت‌سیاسی را نه‌تنها مجاز، بلکه واجب می‌داند. در این چارچوب، حتی ولی فقیه نیز از دایره امر به معروف و نهی از منکر مستثنا نیست؛ هرچند به دلیل عدالت و تقوای ذاتی، بیش از دیگران به قوانین الهی پایبند است، اما در صورت خطا، تذکر و نقد سازنده از سوی آحاد جامعه نه‌تنها مجاز، بلکه وظیفه‌ای دینی و اجتماعی است.

در نهایت، می‌توان گفت که مفهوم مشارکت در اندیشه جوادی‌آملی، سیر تکاملی و تعمیقی داشته و بر بنیاد عقلانیت و آموزه‌های دینی، به یکی از شاخص‌های حکمرانی مطلوب در نظام اسلامی تبدیل شده است. او با تفکیک میان «امرالله» و «امراناس»، حوزه مشارکت امت اسلامی را در امور مربوط به «امراناس» تعریف می‌کند؛ جایی که مردم حق و وظیفه دخالت، نظارت و تصمیم‌سازی دارند.

تصرفات جوادی آملی در مفهوم مشارکت سیاسی، نه تنها بازخوانی‌ای زمینه‌گرایانه بر پایه روش اسکینر است، بلکه تلاشی است برای بازسازی مفهومی مشارکت در چارچوب گفتمان اسلامی معاصر، با هدف پاسخ‌گویی به بحران‌های مشروعیت، اخلاق سیاسی، کارآمدی، و نسبت دین و قدرت. مشارکت در این منظومه، نه ابزار قدرت، بلکه شرط تحقق حکومت دینی، تجلی اختیار ایمانی، و ضامن پویایی اجتماعی است.

در تقابل با الگوهای سکولار و اقتدارگرا، جوادی آملی مشارکت را بر پایه صداقت، اختیار، و مسئولیت‌پذیری مردم صورت‌بندی می‌کند. وی با نقد ساده‌انگاری‌های دموکراتیک، بر ضرورت تدبیر و سازوکارهای متقن تأکید دارد و نهاد شورا را به عنوان بستر عقلانی مشارکت در حکومت دینی معرفی می‌نماید. مشارکت سیاسی در اندیشه جوادی آملی ریشه در خلافت الهی انسان دارد. انسان موجودی مختار، عاقل و مکلف است که باید در تحقق عدالت و اقامه قسط مشارکت کند. - غایت‌مندی الهی: مشارکت سیاسی نه صرفاً برای تأمین منافع فردی یا جمعی، بلکه برای تحقق اهداف الهی و تمدن توحیدی است. - نقش عقل و وحی: عقل به عنوان ابزار تشخیص مصالح عمومی و وحی به عنوان منبع هدایت، هر دو در ساماندهی مشارکت سیاسی نقش دارند. - مردم‌سالاری دینی: جوادی آملی از مدل مردم‌سالاری دینی دفاع می‌کند؛ یعنی مشارکت مردم در چارچوب ارزش‌های الهی و شریعت.

دیدگاه جوادی آملی، برخلاف نظریه‌های غربی که عمدتاً بر مبنای سکولاریسم و فردگرایی بنا شده‌اند، مشارکت سیاسی را در چارچوبی الهی، اخلاقی و غایت‌مند تعریف می‌کند. او نه تنها به نقش مردم در سیاست باور دارد، بلکه این نقش را در مسیر تحقق عدالت الهی معنا می‌کند. در نتیجه، مشارکت سیاسی در اندیشه او تلفیقی از عقل، وحی، اخلاق و اراده مردمی است؛ در حالی که در نظریه‌های غربی، مشارکت بیشتر بر پایه منافع، حقوق فردی و فرایندهای سکولار استوار است. اندیشه جوادی آملی و نظریه‌های غربی وجوه اشتراکی دارند مانند: تأکید بر نقش مردم؛ که در هر دو مردم نقش فعالی در تعیین سرنوشت سیاسی دارند. - عقلانیت سیاسی و گفت‌وگو در هر دو دیدگاه اهمیت دارد. و مشارکت سیاسی به مثابه راهی برای جلوگیری از تمرکز قدرت و فساد مورد توجه است. اما نقاط تمایز و افتراق متعدد و پُررنگی دارند که در جدول قابل ملاحظه است..

محور	جوادی آملی	نظریه‌های غربی
مبنای هستی‌شناسی	توحیدی، انسان خلیفه‌الله	سکولار، انسان خودبنیاد
غایت مشارکت	تحقق عدالت الهی و تمدن توحیدی	تأمین منافع فردی یا جمعی
نقش دین	محوری و هدایت‌گر	حذف شده یا حاشیه‌ای
حدود آزادی	آزادی در چارچوب شریعت	آزادی مطلق تا حد آسیب‌نرساندن به دیگران
مشروعیت نظام	مبتنی بر رضایت الهی و مردمی	مبتنی بر قرارداد اجتماعی و رضایت مردمی

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

نویسنده به تنهایی مقاله را به نگارش درآورده است.

اخلاق پژوهش

نویسنده اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید اوست.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

داده‌های پژوهش حاضر از طریق درخواست از نویسنده قابل دسترسی است.

حمایت مالی

در نگارش این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های دولتی، عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نشده است.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌دارد که در این مطالعه هیچ گونه تعارض منافع وجود ندارد.

بیانیه استفاده از هوش مصنوعی مولد

نویسنده از هیچ ابزار هوش مصنوعی در تولید محتوا و نگارش مقاله استفاده نکرده است.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- آب‌نیک، حسن. (۱۳۹۰). جهانی شدن و چالش مشارکت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران. پژوهش سیاست نظری، دوره جدید، شماره ۱۰، ۱۰۹-۱۳۲.
- آقابخشی، علی. (۱۳۷۵). فرهنگ علوم سیاسی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- اطاعت، جواد (۱۳۹۹). مشروعیت و مشارکت سیاسی در اندیشه فقهای شیعه. فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره ۴۵، صص ۱-۳۰.
- آقاجانی، علی. (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی «مسائل کلام سیاسی» از دیدگاه جواد آملی و مجتهد شبستری. جستارهایی در فلسفه و کلام، (۱)۵۵، پاییز و زمستان.
- رحمت‌الهی، حسین و دیگران (۱۳۹۴). جایگاه مشارکت در اندیشه سیاسی اسلام. فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، دوره ۱، شماره ۲، صص ۷-۳۰.
- نوروزی مصیر، امین؛ لک‌زایی، شریف و گلشنی، علیرضا (۱۳۹۷). پیشرفت عدالت سیاسی از منظر حکمت متعالیه. فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۱۷، صص ۷-۳۰.
- پای، لوسین. (بی‌تا). نظریه بحران‌ها در توسعه سیاسی. در غلامرضا خواجه‌سروی و لئونارد بایندر، بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی (چاپ اول). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پورفرد، مسعود. (بی‌تا). مردم‌سالاری دینی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- تقوی، محمدناصر. (۱۳۸۰). تأثیر انواع مشروعیت در مشارکت سیاسی با نگاهی به مشروعیت حکومت دینی و نظریه‌های ولایت فقیه. حکومت اسلامی، شماره ۲۰، تابستان.
- مجتبی‌زاده، علی. (۱۳۸۹). اندیشه سیاسی حضرت آیت‌الله جواد آملی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی). وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. استاد راهنما: نجف لک‌زایی؛ استاد مشاور: سید محمدتقی آل‌غفور.
- جواد آملی عبدالله (۱۳۸۱). وحی و نبوت در قرآن؛ تفسیر موضوعی، ج ۳، تحقیق: علی زمانی قمش‌ای، قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۷۸). تفسیر تسنیم، ج ۱، قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۳). نسبت دین و دنیا. تحقیق: علیرضا روغنی موفق قم: اسراء، چاپ سوم.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۴). حیات حقیقی انسان در قرآن. تفسیر موضوعی - ج ۱۵ - چاپ دوم، قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۵). سروش هدایت (مجموعه پیامهای حضرت آیت‌الله جواد آملی)، تحقیق: سید محمود صادقی، ج ۲: قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۶ الف)، سرچشمه اندیشه، جلد ۴، چاپ دوم، قم: اسراء.

- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۶ ب)، شریعت در آینه معرفت، تحقیق: حمید پارسانیا. چاپ پنجم، قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۶ ج)، منزلت عقل در هندسه معرفت دینی، تحقیق: احمد واعظی، قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۷ الف)، مهر استاد، سیره علمی و عملی استاد جواد آملی (دام ظلّه)، چاپ چهارم، قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۷ ب)، انتظار بشر از دین چاپ پنجم تحقیق: محمدرضا مصطفی پور قم: اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۷). جامعه در قرآن (ج ۱۷ از تفسیر موضوعی قرآن کریم؛ تحقیق: مصطفی خلیلی؛ ویراستار: سعید بندعلی). قم: نشر اسراء.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۸). تفسیر تسنیم (تحقیق عبدالکریم عابدینی)، جلد ۱۶، صفحه ۱۳۴. قم: مؤسسه اسراء.
- حجابی، حسن. (۱۳۸۱). مشارکت سیاسی و دیدگاه‌های امام علی پیرامون آن. پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، شماره‌های ۹ و ۱۰.
- حسین زاده، محمد، (۱۳۸۰)، مبانی معرفت دینی، قم: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- راش، مایکل. (۱۳۷۷). جامعه و سیاست: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی (ترجمه منوچهر صبوری). تهران: سمت.
- سبحانی، جعفر. (۱۴۲۷ ق). مفاهیم القرآن (جلد ۲، صفحات ۱۸۸-۱۸۹). قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سروش، عبدالکریم، (۱۳۷۱)، قبض و بسط تئوریک شریعت، چاپ دوم، تهران: صراط.
- شیرودی، مرتضی. (بی‌تا). مشارکت سیاسی: فرایندها و برآوردها. رواق اندیشه، شماره ۳- فصلنامه حکومت اسلامی. (بی‌تا). شماره ۴۰، صفحه ۲۷.
- صنعتی، رضا. (۱۳۸۵). همان، صفحه ۱۵۴. به نقل از سایت مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۲۴ آذر.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (بی‌تا). المیزان (جلد ۴، صفحات ۱۲۴-۱۲۵). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- عباس تبار، رحمت، و زارع پور نقیبی، محمد. (۱۳۹۸). همگرایی عقل و سیاست در حکمت متعالیه جواد آملی بر اساس نظریه هرمونیک اندیشه شناسانه اسکینر. انسان پژوهی دینی، ۱۶ (۴۲)، ۲۰۱-۲۱۹. <https://sid.ir/paper/219930/fa>، SID.
- علویان، مرتضی و محمد زارع پور، اقتضائات حضور عقل برهانی در معرفت سیاسی آیت الله جواد آملی، معرفت سیاسی، سال دهم، پاییز و زمستان، شماره ۲ (پیاپی ۲۰) ۱۳۹۷.
- علیخانی، علی اکبر. (۱۳۷۷). مشارکت سیاسی. تهران: سفیر.
- فرزانه پور، حسین، و زنگنه، پیمان. (۱۳۸۸). مقایسه مفهوم و سازوکارهای مشارکت سیاسی در پارادایم مدرنیته با اندیشه سیاسی امام خمینی. رهیافت انقلاب اسلامی، سال ۳، شماره ۸، بهار.
- فضل الله، سید محمدحسین. (۱۳۷۸). کیمیای نظر (گردآوری محسن عابدی). تهران: خانه اندیشه جوان، صفحات ۶۴-۶۵.
- فضل الله، سید محمدحسین. (۱۳۸۰). فقه زندگی (ترجمه مجید مرادی). قم: دارالملک.
- فضل الله، سید محمدحسین. (۱۹۹۶ م). حوارات فی الفكر و السياسة و الاجتماع. بیروت: دارالملاک.
- فضل الله، سید محمدحسین. (بی‌تا). دین، جامعه و حکومت (ترجمه مجید مرادی). مجله حکومت اسلامی، شماره ۱۶، صفحه ۲۱.
- فضل الله، سید محمدحسین. (بی‌تا). فقه الشریعه (جلد ۲، صفحه ۱۶). قم: المکتب الاسلامی.
- فضل الله، سید محمدحسین، و مرادی، مجید. (بی‌تا). در اندیشه سیاسی در جهان اسلام، صفحه ۴۸۸.
- فیرحی، داود. (۱۳۷۷). مفهوم مشارکت سیاسی. فصلنامه علوم سیاسی، سال اول، شماره ۱، ۴۴.
- کلاتری، ابراهیم، و همکاران. (۱۳۹۰). درآمدی بر مبانی مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام. انقلاب اسلامی، سال ۸، شماره ۲۶، پاییز.
- لکزایی، شریف. (۱۳۸۱). الگوی مشارکت سیاسی در نظریه‌های ولایت فقیه. حکومت اسلامی، شماره ۲۰، زمستان.
- مصفا، نسرین. (۱۳۷۵). مشارکت سیاسی زنان در ایران. تهران: وزارت امور خارجه.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر. (۱۳۸۱). گفتگو با کتاب نقد. کتاب نقد، شماره ۲۲، صفحات ۱۷-۱۸. - هاشمی رفسنجانی، اکبر. (۱۳۸۳). گفتگو با سالنامه روزنامه شرق، صفحات ۲۸-۳۱.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر. (۱۳۸۳، ۱۱ بهمن). مصاحبه با خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا).

References

- Abniki, Hassan. (2011). Globalization and the challenge of political participation in the Islamic Republic of Iran. Theoretical Politics Research, New Volume, No. 10, 109–132
- Aghabakhshi, Ali. (1996). The Culture of Political Sciences. Tehran: Iranian Center for Information and Scientific Documents
- Eta'at, Javad (2012). Legitimacy and Political Participation in the Thought of Shiite Jurists. Quarterly Journal of Political Approaches and. International, No. 45, pp. 1-30.
- Aghajani, Ali. (1402).. A comparative study of "Issues of Political Theology" from the perspective of Javadi Amoli and Mojtabid Shabestari. Essays in Philosophy and Theology, 55(1), Autumn and Winter
- Rahmatollahi, Hossein and others (2015). The place of participation in Islamic political thought. Quarterly Journal of Political Thought in Islam, Volume 1, Issue 2, pp. 7-30
- Nowrozi Masir, Amin; Lakzai, Sharif and Golshani, Alireza (2018). The progress of political justice from the perspective of transcendental wisdom. Quarterly Journal of Political Thought in Islam, Issue 17, pp. 7-30
- Pai, Lucien. (Beta). The theory of crises in political development. In Gholamreza Khajehsarvi and Leonard Binder, Crises and Sequences in Political Development (First Edition). Tehran: Strategic Studies Research Institute
- Pourfard, Masoud. (Beta). Religious Democracy
- Taqvi, Mohammad Nasser. (2001). The Effect of Types of Legitimacy on Political Participation with a View to the Legitimacy of the Religious Government and the Theories of Velayat-e-Faqih. Islamic Government, No. 20, Summer
- Mojtaba Zadeh, Ali. (2009). The Political Thought of Ayatollah Javadi Amoli (Master's Thesis, Baqir-ul-Ulum University (AS), Faculty of Political and Social Sciences). Ministry of Science, Research and Technology. Supervisor: Najaf Lakzai; Advisor: Seyyed Mohammad Taqi Al-Ghafour
- Javadi Amoli Abdullah (2002), Revelation and Prophethood in the Quran; Topical Interpretation, Vol. 3, Researched by: Ali Zamani Qomshahi, Qom: Israa,
- Javadi Amoli, Abdullah (2000), Tasnim Interpretation, Vol. 1, Qom: Israa.
- Javadi Amoli, Abdullah (2004), The Relationship of Religion and the World. Researched by: Ali Reza Roghani Mowafq, Qom: Israa, Third Edition
- Javadi Amoli, Abdullah (2005), The Real Life of Man in the Quran. Thematic Interpretation - Vol. 15 - Second Edition, Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah (2006) Soroush Hedayat (Collection of Messages of Ayatollah Javadi Amoli), Researched by Seyyed Mahmoud Sadeghi, Vol. 2: Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah (2007), The Source of Thought, Volume 4, Second Edition, Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah (2007), Sharia in the Mirror of Knowledge, Researched by Hamid Parsania. Fifth Edition, Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah (2007), The Status of Reason in the Geometry of Religious Knowledge, Researched by Ahmad Vaezi, Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah (2008), Master's Seal, The Scientific and Practical Life of Master Javadi Amoli (Dam Zillah), Fourth Edition, Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah (1387b) Mankind's Expectation of Religion, Fifth Edition, Researched by: Mohammad Reza Mostafa Pour, Qom: Israa
- Javadi Amoli, Abdullah. (1387). Society in the Quran (Volume 17 of the Thematic Commentary of the Holy Quran; Researched by: Mustafa Khalili; Editor: Saeed Bandali). Qom: Israa Publishing
- Javadi Amoli, Abdullah. (1388). Tasnim Commentary (Researched by Abdul Karim Abedini), Volume 16, Page 134. Qom: Israa Institute
- Rush, Michael. (1377). Society and Politics: An Introduction to Political Sociology (Translated by Manouchehr Saburi). Tehran: Samat.